

ZNANSTVENI SKUP S

MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM

“RIJEKA SAVA U POVIJESTI”

PROGRAM SKUPA I SAŽECI IZLAGANJA

ZNANSTVENI SKUP S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM
RIJEKA SAVA U POVIJESTI

PROGRAM SKUPA I SAŽECI IZLAGANJA

Kroz stoljeća pisane povijesti, kao i kroz materijalne tragove prošlih vremena, temu koju smo nazvali **“Rijeka Sava u povijesti”** moguće je promatrati i istraživati s različitih aspekata: Sava kao plovni put, od antičkog razdoblja do danas; Sava kao realna politička i kao simbolička ili mentalna granica; Sava kao prirodna barijera u mirnodopskim prilikama i u ratnim zbivanjima, i tehnike svladavanja te barijere (“brodovi”, skele, mostovi); Sava kao gospodarsko dobro (ribolov, mlinovi-vodenice, eksploatacija šljunka i pijeska); Sava kao prirodna opasnost za okolicu (poplave); refleksi Save u duhovnoj kulturi (od rimskog kulta boga Savusa do motiva u posavskim narodnim pjesmama); Sava i rekreacija (kupališta, veslanje, “splavarenje” itd.)...

Kroz sve navedene aspekte ili kroz većinu njih, rijeka Sava čvrsto je upletena u tkivo povijesti četiriju zemalja kroz koje ili uz čije granice protječe: Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. No, Sava je važna i za političku, gospodarsku i kulturnu povijest starijih i davnih europskih veledržava što su u međuvremenu nestale s povijesne pozornice: Rimskoga Carstva, Bizanta, Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, Osmanskog Carstva i Habsburške (Austro-Ugarske) Monarhije. Stoga svakako pomalo začuđuje činjenica da još nije bilo pokušaja da se uloga i značenje rijeke Save u povijesti promotri i vrednuje sintetski, u cjelini i s obzirom na sve spomenute aspekte. Cilj je ovoga znanstvenog skupa da osvijesti i počne popunjavati tu prazninu.

**Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje**

u suradnji s

Gradskom knjižnicom Slavonski Brod

organizira

Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem

“Rijeka Sava u povijesti”

(Gradska knjižnica, Slavonski Brod, 18.-19. listopada 2013.)

Znanstveni odbor skupa:

dr. sc. Stanko Andrić (Slavonski Brod),
dr. sc. Mato Artuković (Slavonski Brod),
dr. sc. Hrvoje Gračanin (Zagreb),
dr. sc. Damir Matanović (Osijek),
dr. sc. Branko Ostajmer (Slavonski Brod),
dr. sc. Jasna Turkalj (Zagreb).

Organizacijski odbor skupa:

Stanko Andrić,
Domagoj Maratović,
Željka Marić,
Tatjana Melnik,
Branko Ostajmer (tajnik skupa),
Marijan Šabić.

PROGRAM SKUPA

(**Napomena:** svaki izlagač ima na raspolaganju 15 minuta.)

Petak, 18. listopada 2013.

10.45 - 11.00 Otvorenje skupa

11.00 - 12.45 Rijeka Sava u antici i srednjem vijeku
(moderator Stanko Andrić)

1. **Marija Buzov** (Institut za arheologiju, Zagreb)
– **Vesna Lalošević** (Zagreb):
Sava, rijeka koja spaja – slika Save u duhovnoj kulturi kasnoantičkih rimskih središta
2. **Anita Rapan Papeša** (Gradski muzej Vinkovci):
Sava – granica kasnoavarske države: da ili ne?
3. **Hrvoje Gračanin** (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu):
Rijeka Sava u srednjovjekovnim narativnim vrelima
4. **Miloš Ivanović** (Filozofski fakultet, Beograd)
– **Boris Stojkovski** (Filozofski fakultet, Novi Sad):
Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku
5. **Hrvoje Kekez** (Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb):
Skele knezova Babonića na rijeci Savi krajem 13. i početkom 14. stoljeća
6. **Miha Kosi** (Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana):
Sava kot prometna povezava Kranjske in hrvaških dežel v poznem srednjem in zgodnjem novem veku (13.-18. stoletje)

Diskusija

**13.00 - 16.00 Zajednički ručak (Hotel Savus) i
razgled grada (savska obala, samostan)**

16.00 - 17.30 Rijeka Sava u srednjem i ranom novom vijeku
(moderatorica Marija Karbić)

7. Marko Jerković (Hrvatski studiji, Zagreb):

Sava u gospodarskom životu zagrebačkih kanonika tijekom razvijenog srednjeg vijeka

8. Marija Karbić (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

– **Bruno Škreblin** (Hrvatski institut za povijest, Zagreb):

Grad na rijeci ili pored nje. Srednjovjekovni Zagreb i rijeka Sava

9. Suzana Miljan (Odsjek za povijesne znanosti HAZU, Zagreb):

Rijeka Sava i Zagrebačka županija za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)

10. Stanko Andrić (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod):

Rijeka Sava kao protuturski bedem u vojnoj teoriji i praksi (14-16. stoljeće)

11. Damir Matanović (Učiteljski fakultet, Osijek):

Sava – ključno mjesto Slavonske vojne krajine tijekom 18. stoljeća

Diskusija

17.30 - 17.45 Stanka

17.45 - 19.10 Rijeka Sava u novom vijeku

(moderatorica Zlata Živaković-Kerže)

12. Hrvoje Petrić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu):

Sava u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća u kartografskim i narativnim izvorima

13. Ivana Horbec (Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

– **Milan Vrbanus** (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod):

Sava – poticaj i prepreka trgovini u XVIII. stoljeću

14. Robert Skenderović (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod):

Sanitarni kordon na Savi u 18. i 19. stoljeću i začeci javnog zdravstva u Slavoniji

15. Karolina Lukač (Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod):

Savske vodenice na području brodskog Posavlja

16. **Anica Bilić** (Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima):
Rijeka Sava i *Scriptores Interamniae*

Diskusija

19.30 - 21.00 Večera (Hotel Savus)

Subota, 19. listopada

- 9.00 - 10.30 **Rijeka Sava u novom vijeku - nastavak**
(moderator Robert Skenderović)

17. **Elma Korić** (Orijentalni institut u Sarajevu):
O kapetanima Save u 16. stoljeću

18. **Zlata Živaković-Kerže** (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod):
Čovjek i okoliš na granici: Sava okosnica života, razvoja i odnosa

19. **Vlatko Čakširan** (Gradski muzej Sisak):
Rijeke Sava i Kupa u gospodarskom razvoju grada Siska

20. **Branko Ostajmer** (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod):
Sava kao prijetnja: tegobe stanovništva slavonskoga i srijemskoga Posavlja u svjetlu
rasprava u hrvatskom Saboru (kraj XIX. – početak XX. stoljeća)

21. **Aleksandar Lukić** (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd):
Srpsko-austrougarske borbe na donjoj Savi 1914. godine

Diskusija

- 10.30 - 10.45 **Stanka**

- 10.45 - 12.30 **Rijeka Sava u XX. stoljeću**
(moderator Branko Ostajmer)

22. **Milan Gulić** (Institut za savremenu istoriju, Beograd):
Reka Sava u jugoslovenskim planovima o proširenju mreže unutrašnjih plovnih
puteva

23. **Aleksandar Kadijević** (Filozofski fakultet, Beograd):
Savsko priobalje u Beogradu između dva svetska rata – urbanistički i arhitektonski razvoj
24. **Nikica Barić** (Hrvatski institut za povijest, Zagreb):
Mornarica Nezavisne Države Hrvatske na rijeci Savi
25. **Mladen Barać** (Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod):
Rat i mostovi: Značaj, primjena i sudbine mostova na rijeci Savi od Jasenovca do Gunje u Domovinskom ratu (1991. – 1995.)
26. **Ivica Miškulin** (Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb):
Strogo kontrolirani most: o prisilnim kretanjima stanovništva preko Save kod Stare Gradiške tijekom 1990-ih

Završna diskusija

Zaključenje skupa

- 12.30 Razgled grada (tvrđava Brod)
- 13.30 Zajednički ručak (Hotel Savus)

SAŽECI IZLAGANJA

Stanko ANDRIĆ

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

Rijeka Sava kao protuturski bedem u vojnoj teoriji i praksi (14-16. stoljeće)

U radu će se pokušati dati iscrpan pregled spominjanja rijeke Save u vezi s protuturskim ratovima i turskim (osmanskim) osvajanjima, koliko ih ima u poznatim pisanim izvorima, diplomatskim i narativnim, nastalima u razdoblju između velikih turskih pobjeda potkraj 14. stoljeća i posljednjih turskih osvajanja u Slavoniji oko sredine 16. stoljeća.

Posebna će se pozornost pokloniti zapisima različitih autora iz 16. stoljeća (Ladislav od Macedonije, Jeronim Laski, Feliks Petančić, Bartol Jurjević, Ivan Martin Stella, nepoznati pisac) koji govore o protuturskom ratovanju s vojnostrateškog motrišta i koji u tom sklopu spominju rijeku Savu, pridajući joj u nekim slučajevima moguću ulogu ključnoga obrambenog oslonca.

Rat i mostovi: Značaj, primjena i sudbine mostova na rijeci Savi od Jasenovca do Gunje u Domovinskom ratu (1991. – 1995.)

U razdoblju Domovinskog rata 1991.-1995., područje toka rijeke Save na dionici od Jasenovca do Gunje postaje područjem od iznimne taktičke, ali i strateške važnosti u odvijanju ratnih planova zaraćenih strana. Navedena važnost na taktičkoj i strateškoj razini proizlazila je iz aktiviranja više ratišta (zapadnoslavonsko, bosanskoposavsko, istočnoslavonsko) na ovoj dionici toka rijeke Save, a očitovala se najprije u važnosti kontroliranja prometne infrastrukture (mostova i riječnih prijelaza), odnosno stavljanja u ratnu primjenu prometne integriranosti ratom obuhvaćenog prostora. Težište teme izlaganja svodit će se na ratni značaj cestovno-željezničkih mostova (u naseljima Jasenovac, Stara Gradiška, Slavonski Brod, Slavonski Šamac, Županja i Gunja), njihovu ratnu primjenu i važnost u taktičko-strateškom smislu te njihove konačne ratne sudbine, ovisno o razdoblju ratnog sukoba. Primjerice, mostovi kod Jasenovca te Stare Gradiške bili su od iznimnog značaja za napadne operacije snaga Jugoslavenske narodne armije na zapadnoslavonski prostor Republike Hrvatske tijekom 1991., ali i na tijek te intenzitet pobune tamošnjih hrvatskih Srba, kao i egzistiranje okupiranog zapadnoslavonskog područja koje je posve ovisilo o bosanskom zaleđu sve do svibnja 1995. Mostovi u Slavonskom Brodu i Slavonskom Šamcu dobivaju na značaju kada se rat preseljava u susjednu BiH 1992., točnije, njihov značaj svodi se na logističku (potpora naporima branitelja Bosanske Posavine transferom postrojbi i materijalno-tehničkih sredstava) te humanitarnu uporabu (tranzit većeg broja prognanika i izbjeglica s bosanskoposavskog područja na prostor RH te mostovi kao punktovi razmjene zarobljenika). Također, ponudit će se analiza kako su uništavanja te onesposobljavanja mostova, kao u slučaju Županje i Gunje, rezultirali prometnom izoliranošću ratom zahvaćenih područja u Bosanskoj Posavini (Orašja i Brčkog) te kako se ova izoliranost odrazila na raspoloženje i životne uvjete stanovnika ovog područja.

Mornarica Nezavisne Države Hrvatske na rijeci Savi

Ratna mornarica predstavljala je najmanji i, zbog niza okolnosti, najmanje vidljivi dio oružanih snaga NDH. Talijanska politika i s njom povezani nepovoljni uvjeti Rimskih ugovora gotovo su u potpunosti onemogućili djelovanje Mornarice NDH na Jadranskom moru. Nakon što je Njemački Reich napao Sovjetski Savez, dio mornara NDH upućen je na istočno bojište gdje se borio u sastavu njemačke ratne mornarice. Nakon kapitulacije Kraljevine Italije u rujnu 1943. NDH je vratila većinu krajeva koje je izgubila Rimskim ugovorima i otvorila se mogućnost za razvoj njezine ratne mornarice na Jadranu. U tome su postignuti određeni rezultati, iako ograničeni cijelim nizom nepovoljnih ratnih okolnosti koji su prema kraju Drugoga svjetskoga rata vladali na Jadranu. Mornarica NDH je na hrvatskim rijekama uspostavila sustav zapovjedništava i lučkih poglavarstava, a raspolagala je i određenim brojem plovnih jedinica, od ophodnih redarstvenih čamaca do riječnih ratnih brodova bivše Kraljevine Jugoslavije. U ovom radu prikazano je djelovanje Mornarice NDH na rijeci Savi, a dani su i neki podaci o njezinom djelovanju na drugim rijekama, posebno Dunavu. Pri tome je problem da o djelovanju Mornarice NDH na rijeci Savi postoji relativno malo arhivskih i drugih izvora koji bi cjelovitije prikazali njezino djelovanje, ili ih autor ovog priloga nije pronašao. Ipak se spomenuta tema može barem djelomično prikazati na temelju pregledanih arhivskih i objavljenih izvora, kao i uz korištenje postojeće literature, tiska iz vremena NDH i nekih drugih izvora. Također se mogu dati i neki podaci o civilnom riječnom prometu na Savi tijekom Drugoga svjetskoga rata.

Rijeka Sava i *Scriptores Interamniae*

U literarnohistoriografskoj retrospektivi tematiziranja rijeke Save u djelima pisaca međuriječja Ilove, Save, Dunava i Drave započet ćemo s XV. stoljećem i latinskim stihovima Janusa Panoniusa, potom prijeći na XVIII. stoljeće i *Satir* Matije Antuna Relkovića, prvo djelo svjetovne slavonske književnosti (1762.) i XIX. stoljeće s hrvatskom himnom *Lijepom našom* te završiti s prozom i pjesništvom XX. stoljeća.

Panoniusova percepcija Save kao prirodne barijere (kao stratifikacijskoga, obrambenoga objekta, granice razdvajanja i dodira svjetova) te prirodne opasnosti za okolinu (povodanj) literarno se varira od XV. stoljeća do danas. Rijeka Sava kao književni motiv javlja se, počevši od Relkovićeve *Satira* i njegovih stihova o Slavoniji *obaljanjoj četirim vodama*, kao prirodna, južna granica Slavonije. U realističkim djelima Josipa Kozarca i Mare Švel rijeka Sava tematizirana je kao prirodna opasnost i elementarna nepogoda koja izlivanjem i poplavlivanjem otežava dominantnoj poljodjelskoj zajednici život, obradu tla i ubiranje usjeva.

Uz rijeku Savu fiksirao se pojam nemirne granice između dvaju razdvojenih i suprotstavljenih svjetova, slavonskoga i bosanskoga, zapadnoga i istočnoga, posebice u graničarskoj književnosti i žanru hajdučko-turske novelistike, koja doživljava svoj vrhunac 50-ih i 60-ih godina XIX. stoljeća. Sava je opjevana u usmenom narodnom stvaralaštvu, a ušla je i u paremiološko blago i običajni život (svatovski običaj prijelaska preko Save). Pučko pjesništvo čuva *post festum* sa zavičajnim ponosom, antikvarnim zanosom i šokačkom toplinom u svojem pamćenju vrijeme Vojne granice kada su preci čuvali granicu na Savi u svom ruhu i o svom kruhu (Đuka Galović). U modernističkom pjesništvu Vanje Radauša rijeka Sava prestaje biti granicom. Naime, svoju duboku vezu s prostorom Slavonije Radauš je označio slavonskom starostokavskom ikavicom jer regionalnost je više ovisna o jeziku / dijalektu negoli o teritorijalnoj odvojenosti. Upravo na tom tragu povezao je jezičnim izričajem Slavoniju i Bosnu i ustvrdio stihovima da »Sava nikada nije bila granica«. Vladimir Kovačić pjesnički je spojio folklorističku Savu s modernističkom (*Savo, vodo, pozdravi mi dragog*). U modernističkom pjesništvu XX. stoljeća Sava postaje pjesnička metafora protjecanja, razdvajanja i alegorijskoga prenošenja na život uopće ili je još uvijek pejzažna slika koja upotpunjuje ljepotu Slavonije kao *locus amoenus* te pejzažni okvir intimnih raspoloženja lirskoga subjekta (Dubravko Jelčić, Marija Peakić, Slavko Mikolčević i dr.).

Zaključno možemo reći kako rijeka Sava kao književni leit-motiv upućuje na vezu čovjeka i rijeke ovjekovječenu u brojnim djelima pisaca međuriječja, posebice uz njegovu južnu granicu.

Marija BUZOV

(Institut za arheologiju, Zagreb)

Vesna LALOŠEVIĆ

(Zagreb)

Sava, rijeka koja spaja – slika Save u duhovnoj kulturi kasnoantičkih rimskih središta

Rijeka Sava u doba antike nalazila se u sklopu Rimskog Carstva povezujući provincije. Kako je Dunav svojom moćnom vodenom masom bio prirodna barijera preko koje je često bilo nemoguće prijeći, sredinom 2. st. oformio se Dunavski limes kao sjeverna granica Rimskog Carstva, tako je Sava dobila jednu sasvim drugu ulogu u životu stanovnika. Sava je bila rijeka koja spaja, premošćivana skelama i mostovima, njezin tok pratila je čuvena Posavska magistrala koja je povezivala Istok i Zapad Rimskog Carstva kao glavna prometnica kroz Panonije. Osim toga sama Sava je i u životima stanovnika bila važan čimbenik, osim obilja pitke vode koja je nužna za život ljudi i biljaka, ona je bila važna i u duhovnom životu. Rijeka je uz to bila i kultno mjesto na kojem su se prinosile žrtve, ali i mjesta gdje su bacani i votivni darovi u svrhu zavjeta. Rijeci Savi posvećivali su se kipovi, postojao je i bog *Savus*, a u tijeku vjerskih progona nerijetko su kršćani bivali bacani u rijeku ne bi li se ona pobrinula da nestanu. Ljudi su se okupljali oko rijeke, uz nju je bila industrija odnosno zanatstvo, no nakon pobjede kršćanstva uz rijeku je često bila podignuta kršćanska bazilika u kojoj se okupljao narod na molitvu. Ove slike, sačuvane u izvorima duhovne kulture iz panonskih središta *Siscia*, *Savaria*, *Cibalae*, *Sirmium* i *Singidunum*, osvjetljavaju nam malo antičke svakodnevice života uz rijeku Savu.

Rijeke Sava i Kupa u gospodarskom razvoju grada Siska

Rijeke od davnina predstavljaju ishodišnu točku razvoja grada Siska. Od ilirskih i keltskih vremena, preko rimskog razdoblja do današnjeg vremena, rijeke predstavljaju važnu gospodarsku komponentu koja je bitna odrednica sisačkog identiteta. Sisak je grad na tri rijeke – Savi, Kupi i Odri, no samo su prve dvije bile od značaja za njegov razvoj. Posebno je to bilo aktualno od druge polovice 18. stoljeća, kada Marija Terezija svojim reformama nastoji gospodarski podići svoje zemlje, opustošene od ratova s Turcima. Nakon ispitivanja mogućnosti konačno je donesena odluka da se krene u razvoj plovnog puta rijekama Dunavom, Savom i Kupom, tzv. Žitni put. Tim putem otvorila se mogućnost razvoja područja uz navedene rijeke. Sisak je na toj dionici uvelike profitirao postavši istinskim gospodarskim centrom. Godine 1765., Maksimilijan Fremaut gradi žitno skladište Temišvarske kompanije na desnoj obali Kupe u Vojnom Sisku, što se uzima kao ishodišna točka razvoja sisačke trgovine. Taj je žitni magazin ubrzo doveo do formiranja Vojnog Siska koji postaje trgovački centar na razmeđu Civilne i Vojne Hrvatske. Magazin je ubrzo doveo do formiranja čitavog niza drugih skladišta na desnoj i lijevoj obali rijeke Kupe. Kroz 19. stoljeće doći će do povećanja broja stanovnika Civilnog i Vojnog Siska, a 1874. godine i do ujedinjenja ta dva grada u jedinstvenu cjelinu. Od 1838. godine, kada se donosi prvi gradski statut Civilnog Siska, bio je utvrđen i grb grada, koji će ostati gotovo nepromijenjen do današnjeg vremena. Na grbu se nalaze: utvrda Stari grad, tri rijeke i lađa kao simbol riječne trgovine. Sisak je u to vrijeme osim trgovačkog i obrtnički centar, pa je 1836. godine formirano i prvo cehovsko udruženje. Od druge polovice 19. stoljeća, zahvaljujući povoljnom prometnom položaju, u Sisku postepeno dolazi do formiranja industrijskih pogona. Prvi industrijski objekt bila je pivovara u Vojnom Sisku, formirana 1855. godine uz samu kupsku obalu, a nakon toga slijedi osnivanje parne pilane i ciglane, a od početka 20. stoljeća i čitav niz drugih poduzeća koji će naznačiti industrijsku važnost grada u kasnijem razdoblju. U razdoblju između dva svjetska rata dva najjača industrijska pogona Rafinerija Shell i Talionica Caprag bit će formirani uz samu obalu rijeke Save čime je naglašena gospodarska važnost ove rijeke. Nažalost, ta će važnost osim pozitivnih efekata za razvoj grada imati i one negativne – zagađenje rijeke, što će posebice doći do izražaja u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Upravo će nakon tog rata rijeke Sava i Kupa doživjeti izrazitu ekspanziju što će se reflektirati na razvoj grada. Od 1952. godine u Sisku je bio smješten Dunavski Lloyd, kao vodeća broderska kompanija tadašnje

Jugoslavije. Na rijeci Kupi tada je izgrađena moderna riječna luka koja je, zahvaljujući svojim kapacitetima, postala gospodarska vrijednost grada. Godine 1976., uz rijeku Savu izgrađena je Termoelektrana koja je koristila vodu iz te rijeke. Kolika je bila važnost rijeka za grad Sisak pokazuje razdoblje Domovinskog rata kada je plovni put rijekama bio prekinut, a gradska je industrija znatno smanjila svoje kapacitete. To je bilo razdoblje izrazite stagnacije koje je prekinulo intenzivan razvoj započet nakon Drugog svjetskog rata. Plovni put do danas nije intenziviran iako je bilo pokušaja da se to ostvari, a gradska industrija sve više tone. Danas je Sisak u traženju svoga riječnog identiteta, a rijeke Sava i Kupa predstavljaju još uvijek gospodarski kapacitet koji ponovno treba valorizirati i iskoristiti.

Rijeka Sava u srednjovjekovnim narativnim vrelima

Izlaganje će se usredotočiti na analizu primjera iz odabranih srednjovjekovnih narativnih vrela, kako zapadne, latinske tako i istočne, grčke provenijencije, u kojima se pojavljuje rijeka Sava. Cilj je definirati kontekst u kojima se Sava spominje, povezuje li se rijeka s nekim narodom, određuje li se njome neki lokalitet ili pobliže opisuje neko područje. Utvrdit će se u kojem se obliku pojavljuje sama imenica Sava i stoji li uz nju redovito supstantiv rijeka i koja konkretno riječ, navode li se dodatne opisne kvalifikacije rijeke i podaci o njoj te može li se ustanoviti kod pojedinih pisaca kakva je njihova percepcija savskog vodotoka. Pazit će se misle li pisci cijeli riječni tok ili tek jedan dio. Pokušat će se odgovoriti na pitanje kolika su i koja bila saznanja pisaca o rijeci, jesu li se možda zasnivala na njihovom osobnom iskustvu odnosno posredno dobivenim informacijama ili su proizlazila iz knjiške upućenosti pa je na djelu izravan prijenos identičnih podataka i formulacija iz ranijih literarnih predložaka. Na koncu, nastojat će se vidjeti u kojim je povijesnim situacijama vladalo veće zanimanje za rijeku.

Reka Sava u jugoslovenskim planovima o proširenju mreže unutrašnjih plovnih puteva

Jugoslovenska država je tokom svog postojanja imala jednu od najrazvijenijih mreža unutrašnjih plovnih puteva u Evropi. Na više od 2.000 kilometara reka, kanala i jezera u Jugoslaviji bilo je moguće odvijanje putničkog, teretnog i turističkog saobraćaja. U zavisnosti od perioda i prilika, Jugoslavija je u većoj ili manjoj meri koristila svoje plovne reke, kanale i jezera u različite svrhe. Značaj reka je poglavito dolazio do izražaja u vreme ratova kada su one predstavljale odbrambene bedeme (slučaj Kraljevine Srbije u Prvom svjetskom ratu) i u periodima neposredno nakon ratova (Slučaj Demokratske Federativne Jugoslavije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije u poslednjim ratnim i prvim poratnim godinama 1944–1947), kada su zbog razorenih suvozemnih komunikacija (pruga i puteva) postajale saobraćajni pravci od prvorazrednog značaja za transport hrane, ogreva, ali i trupa za završne borbe na jugoslovenskom tlu. Ekonomski razvoj jugoslovenske države zavisio je od iskorišćavanja potencijala njenih reka. Iako je nesumnjivo prvi po važnosti bio Dunav, izuzetan značaj za jugoslovensku državu imala je i Sava, kako zbog svoje plovnosti, tako i zbog činjenice da je bila unutrašnja jugoslovenska rijeka i da je spajala dva najznačajnija gradska centra – Beograd i Zagreb. Svojim položajem Sava je predstavljala okosnicu, „kičmu“ jugoslovenskog prostora, pa je kao takva imala ogroman značaj u svim planovima za proširenje mreže unutrašnjih plovnih puteva. Planovi o izgradnji nekoliko kanala radi proširenja mreže unutrašnjih plovnih puteva postojali su tokom čitavog perioda postojanja jugoslovenske države, ali niti jedan nije ostvaren (ako izuzmemo kanal Dunav–Tisa–Dunav, čiji je značaj veći u irigacionom nego plovidbenom smislu). Kanali Dunav–Morava–Vardar, Sisak–Podsused–Zagreb, Vukovar–Šamac i Dunav–Sava–Jadran ostali su samo ideje na papiru. Skraćivanje puta ka moru ili bolje povezivanje oblasti proizvodnje sa oblastima potrošnje bili su neki od motiva za njihovu izgradnju. Međutim, nedostatak finansija, nekada i volje, a često i nerealnost zamišljenih projekata bili su neki od razloga za izostanak realizacije ovih planova.

Ivana HORBEC

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

Milan VRBANUS

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

Sava – poticaj i prepreka trgovini u XVIII. stoljeću

Cilj je izlaganja prikazati ulogu rijeke Save u trgovini 18. stoljeća kroz prizmu sukoba realnih mogućnosti korištenja rijeke kao trgovačkog puta i očekivanja tadašnje gospodarske politike bečkoga dvora. Pritom Savu promatramo s dva aspekta: s jedne strane, ta je rijeka predstavljala financijski najpovoljniji odabir trgovačkog puta te prirodnu poveznicu unutrašnjosti istočnoga dijela Monarhije i putova prema Jadranu. S druge strane, projekti sustavnog korištenja Save u trgovačke svrhe suočavali su se s brojnim problemima: velikim brojem tridesetnica, malti i mlinova, slabom sigurnošću plovidbe, zadržavanjem u karanteni, neprohodnošću korita rijeke, ali i slabom suradnjom s dijelom lokalnih vlasti, slabom kupovnom moći lokalnog stanovništva te nekonkurentnošću domaćih trgovaca u odnosu na one osmanske. Autori izlaganja analizirat će intenzitet, karakter i isplativost trgovine na Savi, poticaje dvorskih institucija uređenju Save kao plovnog trgovačkog puta te ulogu pojedinaca i institucija javne uprave u dvorskim projektima 18. stoljeća.

Miloš IVANOVIĆ

(Filozofski fakultet, Beograd)

Boris STOJKOVSKI

(Filozofski fakultet, Novi Sad)

Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku

Reka Sava imala je važno mesto u odnosima srednjovekovne Srbije i Ugarske. Sudeći po podacima *Letopisa popa Dukljanina* već sredinom X veka ona je predstavljala granicu između dve pomenute države. Tokom XI i XII veka područje današnjeg Srema je bilo poprište borbi između Vizantijskog carstva i Ugarske. Zaraćene strane najčešće je razgraničavala reka Sava. Usled toga došlo je i do stvaranja pojmova Ovostrani i Onostrani Srem, za teritorije severno, odnosno južno od Save. Najkasnije nakon 1204. Ugarska se učvrstila na području južno od Save postavši ponovo sused srpske države. Tokom XIII veka postepeno je za Onostrani Srem preovladavalo ime Mačva, koje je nosila istoimena tvrđava na obali Save. Njime su gospodarili Rostislav Mihailovič, kao i njegova žena Ana, zet i ćerka ugarskog kralja Bele IV, a potom i njihov sin Bela. Već u ovo vreme na tlu Mačve je bila prisutna i veća srpska populacija, što se saznaje iz papirskih dokumenata.

Nastanak Sremske biskupije 1229. godine imao je izvesne veze i sa rekom Savom. Naime, posle tatarske najeze 1241/1242. Mačvanska Mitrovica, odnosno Sveti Irinej postaje jedan od stolnih kaptola biskupije Sremske. Jedan od njenih arhiđakonata nosi naziv Posavlje. Zanimljivo je da se pomen ovog arhiđakonata i njegovih arhiđakona nalazi samo u spisima koje je izdao kaptol u Svetom Irineju. Sremska Mitrovica, odnosno Sveti Dimitrije na Savi takođe je bilo važno crkveno središte u kome su se sve do polovine XIV veka ukrštali različiti verski uticaji.

Kralj Uroš I je 1268. prvi od srpskih vladara pokušao da zauzme Mačvu, ali u tome nije imao uspeha. Usled dinastičkih veza sa dinastijom Arpadovića kralj Dragutin najranije 1284. dobija na upravu Mačvu, Beograd i delove Bosne. Međutim kako je tada na vlasti u samoj Srbiji bio njegov brat kralj Milutin, to nije značilo da je njena granica sa Ugarskom bila na reci Savi. Upravo će kralj Milutin privremeno uspeti da zaposedne teritorije svog brata nakon njegove smrti 1316. godine. Do smrti cara Stefana Dušana 1355. granica

između dve države bila je poprilično nestalna tako da su često vođene borbe za Beograd i Mačvu. Usled opadanja moći srpske države Ugarska je učvrstila za izvesno vreme svoje prisustvo južno od Save i Dunava. Tokom 80-ih godina XIV veka usled borbi za presto u Ugarskoj situacija na području Mačve je opet bila nestabilna, a granica je jedno vreme čini se opet bila na Savi. Postavši vazal ugarskog kralja Žigmunda Lusksemburškog 1403/1404. srpski vladar despot Stefan Lazarević dobija na upravu Mačvu i Beograd. Njegov naslednik despot Đurađ Branković je 1427. morao da Beograd prepusti ugarskom kralju, dok je Mačvu najvećim delom zadržao. Granica između dve države je ostala na Savi sve do 1459. i propasti Srpske despotovine. Treba uvek imati u vidu da su ugarski kralj i pojedini njegovi plemići imali privatna dobra južno od Save, što govori o složenosti određivanja graničnog područja.

Sava u gospodarskom životu zagrebačkih kanonika tijekom razvijenog srednjeg vijeka

Kao rijeka koja je svojim vodenim tokom prirodno povezivala zagrebačko i sisačko vlastelinstvo Zagrebačkog kaptola, Sava je tijekom razvijenoga srednjeg vijeka bila neizostavnim dijelom gospodarskog života zagrebačke kanoničke zajednice. U kontekstu izgradnje svoga vlastelinskog položaja i kompleksnoga upravnog sustava u 13. i 14. stoljeću katedralni su kanonici na kaptolskim posjedima uz rijeku Savu stvorili nekoliko gospodarskih zona. Radom na organizaciji posjedovne strukture oko rijeke Save, savladavanjem njezina vodenog toka i kontrolom savskih prijelaza, Zagrebački je kaptol postavio solidne temelje za podizanje svojih upravnih mehanizama, ali i životnog standarda katedralnih kanonika i društvenih zajednica u neposrednoj blizini Save, na jednu višu razinu. U ovome izlaganju prvo se razmatra uloga Save u stvaranju gospodarske fizionomije kaptolskih vlastelinstava, odnosno analizira se u kolikoj je mjeri tok rijeke Save utjecao na oblikovanje kaptolske posjedovne strukture i društvenog prostora općenito. Potom se ustanovljuju tipovi gospodarskih jedinica kakve je Zagrebački kaptol osnovao uz rijeku Savu te se propituje na koji su način katedralni kanonici upravljali tamošnjim gospodarskim dobrima. Tijekom prve polovice 14. stoljeća na kaptolskim se posjedima uočava nova gospodarska strategija zagrebačkih kanonika, čija je osnovna stavka bila intenzivnije stvaranje zakupnih predija. U izlaganju se stoga analizira i proces osnivanja zakupnih predija uz rijeku Savu, ali i utjecaj toga trenda na gospodarski položaj kanonika, kaptolskih predijalaca i kmetova.

Aleksandar KADIJEVIĆ

(Filozofski fakultet, Beograd)

Savsko priobalje u Beogradu između dva svetska rata – urbanistički i arhitektonski razvoj

Uređenje savskog priobalja, kao važnog segmenta estetskog obogaćivanja urbanog krajolika jugoslavenske prestonice u razdoblju između dva svetska rata, uz širu kulturnu javnost i vršitelje vlasti, stvaralački je potaklo i zainteresovane arhitekate, inženjere, urbaniste, skulptore i umetničke kritičare. Među njima su se posebno izdvojili Ivan Meštrović, Nikolaj Krasnov, Nikolaj Vasiljev, Georgij Kovaljevski, Werner March i Dragiša Brašovan. Objekti izgrađeni sa desne i leve obale Save, kao što su reprezentativni Zemunski most Kralja Aleksandra Prvog Karađorđevića, kompleks Sajmišta, pristanište i dodaci beogradskoj tvrđavi (Vojno geografski institut) dali su novo likovno obeležje prestonici u vreme njenog snažnog demografskog, političkog i kulturno-umetničkog uspona. Iako pomenuti i ostali realizovani objekti pokazuju stilsko nesaglasje, njima su priobalje i reka Sava na svom krajnjem putu – ušću u Dunav, dobili osobit i prepoznatljiv, ali i zadugo nedovršen vizuelni okvir.

Marija KARBIĆ

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

Bruno ŠKREBLIN

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

Grad na rijeci ili pored nje: srednjovjekovni Zagreb i rijeka Sava

Rijeka Sava jedna je od okosnica postanka i razvoja Zagreba. Činjenica da su slijedeći njezin tok ovuda prolazili važni komunikacijski smjerovi, kao i to što su na zagrebačkom području postojali pogodni prijelazi preko Save, uvelike je utjecalo na formiranje urbanih cjelina na ovom području. Iako srednjovjekovna zagrebačka naselja (Gradec i Kaptol) nisu nastala tik uz rijeku nego je do Save trebala, kako je to naznačio veliki povjesničar Zagreba Ivan Tkalčić, "jedna ura hoda", ona je bila vrlo prisutna u životu srednjovjekovnih stanovnika Zagreba. U radu će se analizirati uloga Save u gospodarstvu grada (prihodi od skele na Savi, ribolov, mlinovi, njena važnost kao plovnog puta, posjedi uz rijeku), ali i njezino značenje za obranu Zagreba. U povezanosti s time govorit će se i o poplavama, koje su osim što su predstavljale opasnost za okolicu i nanosile štete, ponekad, baš u tom obrambenom smislu, igrale i pozitivnu ulogu. Pažnja će biti posvećena i pitanju je li i, ako jest, u kojoj mjeri Sava predstavljala barijeru (kako stvarnu tako i mentalnu) u komunikaciji među stanovnicima naselja sjeverno i južno od rijeke. Obradit će se i pojedini specifični načini na koje su je stanovnici Zagreba koristili (npr. vezano uz sudski postupak ili pri izgradnji leprozorija). Osim toga, pokušat će se utvrditi i sam tok rijeke na zagrebačkom području u srednjem vijeku, a govorit će se i o razlozima smještanja gradskih naselja na većoj udaljenosti od rijeke te o smještaju seoskih naselja u pripadnostima Gradeca i Kaptola u odnosu na Savu.

Skele knezova Babonića na rijeci Savi krajem 13. i početkom 14. stoljeća

Kraj 13. i početak 14. stoljeća predstavlja period najvećeg političkog, gospodarskog i društvenog utjecaja plemićkog roda Babonića u njihovoj višestoljetnoj povijesti. Riječ je o slavonskom plemićkom rodu koji svoje porijeklo ima na prostoru srednjovjekovne županije Gore. U promatranom periodu rijeka Sava je na neki način predstavljala sjevernu granicu političke i gospodarske domene roda Babonića. Unatoč tome, s vremenom su Babonići preuzeli važne utvrde sjeverno od Save, poput Susedgrada, Medvedgrada ili Međurića. U tim njihovim nastojanjima važnu ulogu imale su skele na rijeci Savi u njihovom vlasništvu. Riječ je o skeli podno Susedgrada, potom skeli Sveti Jakov kraj današnje Opatovine kod Zagreba, pa skeli Kraljev brod na današnjem Trnju kod Zagreba, te skeli Bukevje kraj Želina, kao i skeli *Pukurutu* koja je vodila prema Moslavačkom gorju, ali i skeli kod Stare Gradiške. U radu će se nastojati objasniti prometnu i gospodarsku važnost pojedinih skela, te okolnosti njihova preuzimanja od strane knezova Babonića. Štoviše, proučit će se gospodarska važnost tih skela za rod Babonića, ali i njihova važnost za političko širenje Babonića. Posebice će se pažnja posvetiti specifičnim političkim i prometnim ulogama pojedinih skela za knezove Baboniće. Naime, prema sačuvanim povijesnim izvorima uočavaju se dva suprotna procesa s razmjerno sličnim posljedicama. Dok su neke skele došle u vlasništvo knezova Babonića nakon što su oni preuzeli važne utvrde i posjede sjeverno od Save, s druge strane pojedine skele su Babonići prvo preuzeli da bi potom, nakon ostvarenih gospodarskih i prometnih prednosti, postepeno došli u vlasništvo važnih utvrda sjeverno od rijeke Save koje su prometno upućene na pojedine od tih skela. U konačnici će se proučiti važnost rijeke Save u političkim povezivanjima i sukobljavanjima knezova Babonića sa susjednim plemićkim ili crkvenim velikodostojnicima.

Elma KORIĆ

(Orijentalni institut u Sarajevu)

O kapetanima Save u 16. stoljeću

U radu pod gornjim naslovom bit će govora o instituciji osmanskih kapetanija u 16. stoljeću na rijeci Savi te ulozi članova obitelji Malkočević i Sokolović u organizaciji i upravljanjem istim. Iako je u historiografiji do sada bilo govora o spomenutoj temi, novina koju će pružiti ovaj rad bit će neke do sada nepoznate informacije kako o kapetanima Save, tako i strateškom značaju Gradiške kao tvrđave i luke na plovnoj rijeci. Rad je baziran uglavnom na objavljenim, ali i neobjavljenim osmanskim izvorima iz 16. stoljeća.

Sava kot prometna povezava Kranjske in hrvaških dežel v poznem srednjem in zgodnjem novem veku (13.-18. stoletje)

Sava, najdaljša reka v Sloveniji, je imela skozi zgodovino tudi temu primeren gospodarski pomen. O rečnem prometu po Ljubljani, Savi in dalje proti Donavi je poročal že Strabon, kar je lep dokaz o uporabi te vodne poti v antiki. V srednjem veku se je zaradi ugasnitve rednega vzdrževanja cest pomen plovnihi poti še povečal, saj je bil občutno cenejši od kopenskega transporta. Žal nam ohranjeni pisni viri na Slovenskem ne omogočajo podrobnejšega poznavanja rečnega prometa vse do poznega srednjega veka. Zelo pričevalne pa so arheološke najdbe, zlasti iz Ljubljane, pomembnega pritoka Save. V celotnem toku je izredno bogato arheološko najdišče, ki priča o rečnem transportu iz zahoda, iz smeri Italije, na Kranjsko in dalje po Savi tudi v zgodnjem srednjem veku (slovanska lončenina iz 9.–10. stoletja, frankovsko orožje iz 9. stol.). Razvoj Ljubljane kot srednjeveškega mesta od 12. stoletja dalje je neposredno povezan prav z rečnim prometom v smeri Italija–Hrvaška/Ogrska (prva omemba dohodkov – mitnine – od rečnega prometa je iz 1293). Že v 14. stoletju so bili ljubljanski čolnarji organizirani v bratovščino (*bruederschaft der schefflewt*). Cesar Friderik III. jim je 1489 potrdil stare cehovske privilegije, cesar Ferdinand I. pa je 1549 izdal red plovbe po Ljubljani. Iz Italije so skozi Ljubljano transportirali tkanine, svilo, začimbe, dišave, južne pridelke (olje, sol, sadje); iz slovenskih dežel ter Hrvaške in Ogrske pa so prihajale kovine (železo, baker, srebro, cink), kože in vosek.

O transportu dalje po Savi, ki je bila nevarna zaradi brzic, imamo podatke šele od 15. in 16. stoletja. Večina prometa je potekala s splavi lesa (za prodajo) in obenem trgovske robe. Sava je bila tedaj pomembna za oskrbo Zagreba z lesom, kamor so ga s Kranjske vozili številni splavarji iz Ljubljane. Trgovsko blago na splavih (olje, sol, vino, železo in železni izdelki, svinec, tkanine, pomaranče, steklo) je bilo last trgovcev iz Ljubljane, Zagreba in Samobora. Splavi lesa so v veliki meri prihajali tudi iz Zgornje Savinjske doline skozi Celje do Save in dalje. Še celo 17. stoletje je bila plovba s Kranjske po Savi zelo nevarna, kot je opisoval Valvasor. Glavne spremembe v savskem prometu so prinesle zmage proti Turkom konec 17. stoletja, ko se je avstrijska monarhija razširila daleč na Ogrsko, v Slavonijo in Banat. To je prineslo potrebe po trgovskem povezovanju teh dežel z avstrijskimi pristanišči Trstom in Reko. Dvorna komisija na Dunaju (1732) je vodila

velika dela za izgradnjo plovnega sistema na Savi in Ljubljani (regulacija toka, plovni kanali, poti za vleko z živino), kar je močno povečalo obseg prometa (leta 1769 ok. 4500 ton tovor). Promet po Savi se je povečeval še celo prvo polovico 19. stoletja. Dokončen udarec mu je prinesla šele zgraditev železnice Dunaj–Ljubljana (1849)–Trst (1857) ter Zidani Most–Zagreb (1862).

Savske vodenice na području brodskog Posavlja

Riječni mlinovi na lađama ili plutajuće vodenice vrlo su važan dio graditeljske, tehničke, etnološke i povijesne baštine. Javljaju se već u antičkom Rimu, zbog čega su kroz povijest nazivane rimskim mlinovima, međutim tek u srednjem vijeku ulaze u širu uporabu. Gotovo nepromijenjeni takvi su mlinovi ostali u uporabi do 20. stoljeća kad zbog više međusobno povezanih razloga potpuno nestaju. Povoljni hidrološki uvjeti područja brodskog Posavlja omogućili su postavljanje vodenica duž cijelog toka rijeke Save tako da ih je u 19. stoljeću bilo stotinjak, da bi 70-ih godina 20. stoljeća radile još samo dvije vodenice, u Slavanskom Šamcu i Staroj Gradišci čiji je unutarnji mehanizam otkupio Muzej Brodskog Posavlja. Podizane su na izdubljenim kladama (stariji tip), međutim zbog nestabilnosti na nemirnim vodama zamijenjene su onima na lađama (*kerepuše*).

Gradnja, postavljanje, vlasništvo nad mlinom te naposljetku razlozi njihova nestanka ne razlikuju plutajuće vodenice na području brodskog Posavlja od onih na drugim većim rijekama u Hrvatskoj ili Europi. Riječna plovidba i nove tehnologije tek su dva uzroka njihova nestanka. Plutajuće vodenice postavljale su se na matici rijeke, odnosno na plovnom koritu, čime su onemogućavale nesmetanu plovidbu, pa je već u 18. stoljeću u vrijeme pokušaja poboljšanja plovnosti rijekom Savom, počelo njihovo uklanjanje ili premještanje na mjesta sa slabijim protokom vode što odmah dovodi do njihove slabije efikasnosti. Osim toga usporavale su protok vode, onemogućavale da se voda nakon poplava brže povuče, a u proljeće, nakon topljenja snijega i leda, zbog raskvašenih putova je do njih bilo gotovo nemoguće doći što je sve pogodovalo gradnji mlinova na suhom.

Mlin obično nikada nije imao samo jednog vlasnika. Vodenice, ako nisu bile vlasništvo zadruga, najčešće su imale 4 do 8 suvlasnika zvanih *ketuši*. Razloge tomu valja tražiti u činjenici što je održavanje mlina zahtijevalo organiziran rad više osoba. Mnoge vodenice su propale zbog nesloge njihovih brojnih vlasnika kad je riječ o ketuškim ili zadružnim mlinovima, ali i zbog promijenjenih društvenih odnosa. Industrijska revolucija, urbanizacija te otvaranje novih tržišta utjecali su na napuštanje vodenica jer su prihodi mlinara bili nesigurni i nestalni. Veća učinkovitost novih parnih i motornih mlinova, koji nisu više ovisni o prirodnim silama, zbog čega nema prekidanja rada, dovodi do gubljenja značaja vodenica koje se postupno prepuštaju propadanju.

Srpsko-austrougarske borbe na donjoj Savi 1914. godine

Pošto se nevoljno našla u ratnom sukobu sa Austro-Ugarskom Monarhijom nakon Vidovdanskog atentata 1914, Kraljevina Srbija bila je primorana da zbog snage svog protivnika i velike dužine fronta mobilise sve raspoložive snage za odbranu svoje teritorije i naroda. Iako je svoje najbolje vojne efektivne koncentrisala u Galiciji na frontu prema carskoj Rusiji, Austrougarska je i dalje bila u stanju da na Srbiju pošalje snažne vojne formacije, istina sastavljene isključivo od njenih slovenskih podanika – Srba, Hrvata, Čeha i Slovaka. Srpska vrhovna komanda očekivala je glavni vojni napad protivnika preko graničnih reka Save i Dunava, i u njihovoj blizini skoncentrisala je svoje najjače armije, s ciljem da neprijatelju dozvoli prelaz i onda ga „bije“ u unutrašnjosti zemlje, sa osloncem na planinske masive Kosmaja. Zaštiti severnih graničnih reka u prvo vreme nije bila poklonjena posebna pažnja, s obzirom na njihovu veličinu i na vojni plan srpske Vrhovne komande. Iako se već na početku rata pokazalo da je glavni austrougarski napad bio usmeren sa zapada, preko reke Drine, primetna mestimično slaba odbrana graničnih severnih reka, u prvom redu reke Save, neprijatno se osvetila u prvom periodu vojevanja 1914. Najviše je stradao grad Šabac na Savi, koji su austrougarske trupe sredinom avgusta zauzele i opustošile, ne štedeći ni civile ni vojne zarobljenike, većinom ranjenike. Međutim, usled srpske pobede na Ceru nisu se dugo zadržale u njemu. Osim ovog početnog propusta, u daljim borbama srpske snage su uglavnom dobro koristile Savu kao prirodnu prepreku u suprotstavljanju neprijatelju, ali je ujedno i za njih sama postala prepreka kada je došlo do srpske kontraofanzive na prostoru Srema. U radu će biti prikazane borbe oko Šapca i na Savi tokom jeseni 1914, s posebnim osvrtom na Sremsku operaciju srpske vojske početkom septembra iste godine, koja je imala polovičan uspeh, budući da je jedan deo ekspedicije teško stradao upravo prilikom prelaska Save kod Čevrntije.

Sava – ključno mjesto Slavonske vojne krajine tijekom 18. stoljeća

Autor u radu analizira problem granice kao jednog od ključnih problema u Slavoniji 18. stoljeća. Na dijelu Slavonije koji je tijekom 18. i 19. stoljeća službeno nazivan granicom ili krajinom problem razgraničanja višestruko je potenciran: on je znatno utjecao na formiranje i integraciju prostora, na socijalne aspekte ali i na mentalitet ljudi koji su živjeli ili žive na teritoriju koji je nekad nazivan Slavonskom vojnom krajinom.

Autor ističe da je utjecaj granice na Savi na svakodnevicu stanovništva Slavonske vojne krajine osobito naglašen nakon uspostavljanja sanitarnog kordona. S institucijom sanitarnog kordona vojne vlasti su imale namjeru, pored pojačane obrane, izolirati Krajinu od Osmanskog Carstva, te uvesti strogu kontrolu svih kretanja uz granicu. Čvrstina kordona ovisila je o tome koliko on zadire u interese ljudi toga prostora. Krajišnici Brodske pukovnije održavali su društvene i ekonomske kontakte s izrazito katoličkim posavskim selima Osmanskog Carstva. Uvođenjem kordona komunikacija lijeve i desne obale Save otežana je, ali ne i onemogućena. Krijumčarenje soli, krijumčarenje turske robe, traženje utočišta i skloništa, ženidba, neki su od oblika nedopuštene komunikacije. Vojne vlasti su nastojale prekinuti tu komunikaciju kažnjavanjem onih koji su bez njihovog dopuštenja održavali bilo koji oblik komunikacije. Autor u radu pokazuje da se prema težini kazni mogu uočiti temeljni interesi vojnih vlasti u pogledu uvođenja kordona.

Rijeka Sava i Zagrebačka županija za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)

Prilikom istraživanja teritorijalne organizacije u razdoblju kasnog srednjeg vijeka postavlja se pitanje njezinih granica, koliko onih stvarnih toliko i onih imaginarnih. Zagrebačka županija predstavlja dobar primjer takvog istraživanja, budući da je riječ o geografski raznolikoj jedinici, čijim cijelim opsegom teče rijeka Sava. Navedeni će tok biti ilustriran interaktivnom kartom Pála Engela *Magyarország a középkor végén* i najstarijim austro-ugarskim kartama radi boljeg ubiciranja. Budući da je njezinim tokom županija podijeljena na dva dijela (sjeverni i južni), postavlja se pitanje može li se rijeka Sava u ovom slučaju razmatrati kao granica – granica razdvajanja i granica spajanja. Tako će prvi dio izlaganja naglasak staviti na sličnosti i različitosti u načinu životu i organizaciji nižeg i srednjeg plemstva u odnosu na područje sjeverno i južno od toka rijeke Save. Osim organizacijskih struktura plemstva i njegova djelovanja, kada je to moguće s obzirom na opseg sačuvanih podataka, promatrat će se i elementi običajnog prava od prefekcije do djevojačke četvrtine i procesa nasljeđivanja ženskih i muških potomaka, da bi se odgovorilo na pitanje pod kojim je utjecajem bio južni, a pod kojim sjeverni dio županije, s granicom određenom rijekom Savom. Drugi dio izlaganja prostorno će prikazati naselja, sela, plemićke posjede koji se u izvorima na različite načine određuju prema rijeci, te jesu li plemićke obitelji koje su ih posjedovale pokušale grupirati svoje posjede oko nje, ili se potencijal rijeke bolje razumio unutar krugova crkvenih i urbanih struktura županije.

Strogo kontrolirani most: o prisilnim kretanjima stanovništva preko Save kod Stare Gradiške tijekom 1990-ih

Mostovni prijelaz kod Stare Gradiške može se smatrati najupućenijim, iako i nijemim, svjedokom razornih učinaka koje su ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ostavili na civilno stanovništvo. Naime, radi se o mjestu koje je nedvojbeno bilo svjedokom najmasovnijih prisilnih kretanja civilnog stanovništva tijekom spomenutih ratova. Središnje točke izlaganja ipak će se usmjeriti na nekoliko ključnih aspekata: važnost mosta u strateškim promišljanjima hrvatskih vlasti, vlasti pobunjenih hrvatskih Srba, te vlasti bosanskohercegovačkih Srba; ulogu različitih međunarodnih organizacija u vezi s nadzorom prometa preko mosta te svekolikom demografskom slikom zapadnog sektora ili zapadne zaštićene zone Ujedinjenih naroda. Cilj izlaganja je, stoga, pokušaj okvirnog ustanovljenja brojnosti prisilnog kretanja civilnog stanovništva preko mosta, ponajviše kao rezultat politike etničkog čišćenja koje su provodili bosanskohercegovački Srbi te, u manjoj mjeri, stanja posvemašnje materijalne i psihološke besperspektivnosti srpskih vlasti u zapadnoj Slavoniji. Posebno mjesto u izlaganju zadobit će, pak, uloga i djelovanje mirovnih snaga Ujedinjenih naroda, službenika Visokog predstavnika Ujedinjenih naroda za izbjeglice i promatrača Europske zajednice na polju zbrinjavanja i općenitog odnosa prema nesretnim ljudima. Naravno, na taj način izlaganje će zapravo imati ulogu prikaza opće humanitarne i demografske situacije u zapadnoj Slavoniji devedesetih godina prošlog stoljeća.

Sava kao prijetnja: tegobe stanovništva slavonskoga i srijemskoga Posavlja u svjetlu rasprava u hrvatskom Saboru (kraj XIX. – početak XX. stoljeća)

Od početaka prvih zahvata na uređenju savskoga korita pa do zadovoljavajućih izvedbenih rješenja na prostoru Hrvatske protekla su duga dva stoljeća. Tijekom nagodbenoga razdoblja (1868.-1918.) u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, a osobito na području Srijema, još uvijek se teško osjećala nedovršenost regulacije Save. Velike poplave bile su redovna pojava svakih nekoliko godina, a nastale štete, u prvom redu one na poljoprivrednim kulturama, bile su goleme.

Saborski zastupnici izbornih kotareva položenih uz rijeku Savu u brojnim su svojim istupima u hrvatskom Saboru, napose koristeći ustanovu interpelacije, zastupali interese svojih izbornika te poticali rješavanje toga gorućeg pitanja. Činili su to neovisno o svojoj političkoj ili stranačkoj pripadnosti, bilo da je bila riječ o članovima Narodne stranke, Neodvisne narodne stranke, Hrvatsko-srpske koalicije, pravaških stranaka i grupacija, Hrvatske pučke seljačke stranke... U nesklonim vremenima, u gospodarski slabašnoj zemlji koja je u pitanjima prometa, trgovine i financija posve ovisila o budimpeštanskom središtu, njihova su nastojanja postizala tek djelomične uspjehe.

U izlaganju se prikazuju osnovne životne tegobe što ih je posavskom stanovništvu Slavonije i Srijema uzrokovala rijeka Sava, s posebnim osvrtom na prisutnost te problematike u raspravama hrvatskoga Sabora, a također, u manjoj mjeri, i u raspravama pred saborskim odborima te u raspravama zajedničkoga sabora u Budimpešti.

Sava u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća u kartografskim i narativnim izvorima

Iako je rijeka Sava fenomen vrlo dugog trajanja, u ovom bih prilogu pokušao razraditi tek jedan ograničeni segment koji se kronološki poklapa s *jozefinizmom* i procesima koji mu prethode, ali i koji se nastavljaju na njega. Na primjeru rijeke Save nastojao bih propitati kategorije okoliša prema aspektima triju temeljnih kategorija tradicionalnog historijskog pristupa – vlasti/moći, gospodarstva/privrede i kulture. To je osobito važno jer je krajem 18. stoljeća Sava, od svih rijeka u Slavoniji i Srijemu, bila najbliža neposrednom osmanskome susjedstvu, no ujedno je predstavljala važnu komunikacijsku os od srednjeg Podunavlja prema sjevernom Jadranu, čime je bila otvorena prema srednjoeuropskim razvojnim epicentrima. Članak je usredotočen na izabrane kartografske i narativne izvore. Od kartografskih izvora prvenstveno se oslanja na *Tajne zemljovide* uz konzultaciju drugih kartografskih izvora. Od narativnih izvora prilog je usmjeren na percepcije i imaginaciju rijeke Save prvenstveno u dva opisa: prvi je opis dvorskog dužnosnika Friedricha Wilhelma von Taubea *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Sirmien* (Leipzig 1777. i 1778.), koji je na hrvatski jezik preveden 2012., a drugi je spis vojnokrajiškog činovnika, ujedno i dvorskog dužnosnika, Franza Stefana Engela *Beschreibung der Königreich Slavonien und Herzogthums Syrmien*, koji je izvorno zaključen 1786. godine, a postoji prijevod na srpski jezik. Osim ovih narativnih izvora, u sadržaj rada nastojat će se uključiti i podaci o stanju hrvatskog gospodarstva krajem XVIII. stoljeća koje je zapisao Nikola Škrlec Lomnički te iz drugih izvora.

Anita RAPAN PAPEŠA

(Gradski muzej, Vinkovci)

Sava – granica kasnoavarske države: da ili ne?

U radu će se pokušati definirati južna granica kasnoavarske države na osnovi arheoloških i povijesnih izvora. Predočit će se postojeće teorije i promišljanja, navesti razlike i sličnosti koje u njima postoje, te će se pokušati definirati najoptimalnije rješenje.

Zbog neistraženosti i slabije objave nalaza i nalazišta iz slavonskog prostora, postojeći podatci su često krnji, pa time i stranim istraživačima teži za interpretaciju. Posebno bi se povukle paralele s puno bolje istraženim prostorom sjeverne i zapadne granice kasnoavarske države, te bi se na osnovi postojećih modela pokušao dati odgovor na pitanje postavljeno u naslovu izlaganja.

Sanitarni kordon na Savi u 18. i 19. stoljeću i začeci javnog zdravstva u Slavoniji

Začeci javnog zdravstva u Slavoniji čvrsto su povezani sa sanitarnim mjerama koje je Habsburška Monarhija počela provoditi u prvoj polovici 18. stoljeća. Zbog velikih epidemija kuge krajem 17. i početkom 18. stoljeća bečki je Dvor 1720-ih odlučio provesti niz mjera koje su dovele do osnivanja sanitarnih komisija u pojedinim zemljama Monarhije. *Pestpatent* Karla VI. iz 1728. godine stvorio je zakonske okvire i za stvaranje stalnog Sanitarnog kordona kao zaštitnog zdravstvenog pojasa koji se protezao uz granicu s Osmanskim Carstvom. Prije te odluke sanitarni kordoni su uspostavljeni samo kao privremene mjere borbe protiv epidemija. Međutim, od 1728. Sanitarni je kordon postao stalna institucija Habsburške Monarhije i u Hrvatskoj se održao sve do ukidanja Vojne krajine.

Zbog svoje veličine i složenosti Sanitarni kordon predstavlja jednu od najzanimljivijih institucija apsolutističke Habsburške Monarhije. Istraživanje njegovog djelovanja otkriva brojne spoznaje o karakteru i ustroju tadašnje apsolutističke države, tadašnjem medicinskom znanju, kao i o okolnostima života na granici s Osmanskim Carstvom. Koliku je važnost Sanitarni kordon imao u Habsburškoj Monarhiji vidljivo je i iz činjenice da je prvi opći zdravstveni zakon (*Generale Normativum Sanitatis*) iz 1770. godine čak dvije trećine svojih odredaba posvetio reguliranju njegova djelovanja.

Dugovječnost Kordona, koji je djelovao gotovo stoljeće i pol, svjedoči da je bečki Dvor bio uvjeren u svrhovitost te institucije, premda su neki kasniji povjesničari medicine nastojali dokazati da je s medicinskog stanovišta bio potpuni promašaj. U ovome izlaganju nastojat će se utvrditi što je Sanitarni kordon predstavljao za Slavoniju ne samo u zdravstvenom nego i u društvenom i gospodarskom pogledu. Osobita pažnja bit će posvećena Slavonskom Brodu (Brodu na Savi) koji je u sustavu Sanitarnog kordona igrao važnu ulogu kontumacijskog središta i graničnog prijelaza. Izvanredno važan položaj grada povijesno je odredio Brod na Savi kao važno trgovačko središte. Stoga je i otvaranje kontumaca baš u njemu bila logična posljedica važnosti njegova geografskog položaja. Kontumac je gradu dao još veću važnost jer je usmjeravao trgovački promet preko njega. Tako je Brod na Savi bio poznat širom Monarhije i Osmanskog Carstva kao jedan od najvažnijih graničnih prijelaza. Takav značaj nesumnjivo je pozitivno utjecao na demografski i gospodarski razvoj grada.

Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

Čovjek i okoliš na granici: Sava okosnica života, razvoja i odnosa

Autorica u radu, na temelju dosadašnjih istraživanja, promatra Savu u slavonsko-srijemskom dijelu Posavine tijekom 19. stoljeća, i to kao pograničnu rijeku, okosnicu života, razvoja, odnosa čovjeka i okoliša na granici, ali samo kroz predstavljanje nekih gledišta vrlo složenih odnosa na odabranim odrednicama suodnosa rijeke i ljudi, s težištem na prirodno-povijesnim odrednicama. Stoga će se veći dio rada usmjeriti na analizu različitih utjecaja na čovjekov odnos prema rijeci i okolišu, s posebnim osvrtom na probleme u Posavini (nereguliranost Save, razorno djelovanje razlijevanja vode za vrijeme visokog vodostaja na poljima, livadama i šumama, pad vodostaja, regulacija toka, značenje prometa na Savi, utjecaj na gospodarski i ini razvoj itd.).

Priredili:

Branko Ostajmer i Stanko Andrić

Grafička priprema:

Krešimir Rezo

Tisak:

Grafika d. o. o. Osijek

Održavanje znanstvenog skupa potpomoglo je
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

Slavonski Brod, listopad 2013.

